# ҚАРАҚАЛПАҚ МИЛЛИЙ МӘДЕНИЯТЫ: ТАРИЙХЫЙ МИЙРАС ҲӘМ ЗАМАНАГӨЙ РАЎАЖЛАНЫЎ

**Омарова Анар** – *оқытыўшы*
anaromarova@gmail.com
*Әжинияз атындағы Нөкис мәмлекетлик педагогикалық институты*

# КАРАКАЛПАКСКАЯ НАЦИОНАЛЬНАЯ КУЛЬТУРА: ИСТОРИЧЕСКОЕ НАСЛЕДИЕ И ТРАДИЦИИ СОВРЕМЕННОЕ РАЗВИТИЕ

**Омарова Анар** – *преподаватель*
*Нукусский государственный педагогический институт имени Ажинияза*

# KARAKALPAK NATIONAL CULTURE: HISTORICAL HERITAGE MODERN DEVELOPMENT

**Omarova Anar** – *Lecturer*
*Ajiniyaz Nukus State Pedagogical Institute*

**Таяныш сөзлер:** қарақалпақ мәденияты, миллий мийрас, дәстүр, үрп-әдет, фольклор, халық музыкасы, қол өнерментшилиги, мәдений яд, глобалласыў.

**Резюме.** Мақалада қарақалпақ миллий мәдениятының қәлиплесиў тийкарлары, оның халықтың тарийхый ядында тутқан орны ҳәм заманагөй шараяттағы раўажланыў өзгешеликлери сөз етиледи. Халық аўызеки дөретиўшилиги, дәстүрли музыка, миллий қол өнерментшилиги, үрп-әдет ҳәм дәстүрлер қарақалпақ халқының мәдений бирдейлигин сақлаўшы тийкарғы факторлар сыпатында баҳаланады. Сондай-ақ, глобалласыў дәўиринде миллий мәдений мийрасты қорғаў, жас әўладқа жеткериў ҳәм оны заманагөй усыллар арқалы үгит-нәсиятлаў мәселелери талланады.

**Ключевые слова:** каракалпакская культура, национальное наследие, традиция, обычай, фольклор, народная музыка, ремесло, культурная память, глобализация.

**Резюме.** В статье рассматриваются основы формирования каракалпакской национальной культуры, ее роль в исторической памяти народа и особенности развития в современных условиях. Устное народное творчество, традиционная музыка, национальные ремесла, обычаи и традиции оцениваются как важнейшие факторы сохранения культурной идентичности каракалпакского народа. Анализируются вопросы охраны национального культурного наследия, его передачи молодому поколению и популяризации современными средствами в условиях глобализации.

**Keywords:** Karakalpak culture, national heritage, tradition, customs, folklore, folk music, handicrafts, cultural memory, globalization.

**Abstract.** The article examines the foundations of Karakalpak national culture, its role in the historical memory of the people, and the distinctive features of its development under modern conditions. Oral folklore, traditional music, national crafts, customs, and rituals are considered essential factors in preserving the cultural identity of the Karakalpak people. Particular attention is paid to protecting national cultural heritage, transmitting it to younger generations, and promoting it through modern means in the context of globalization.

**Кирисиў.** Ҳәр бир халықтың миллий өзлигин, тарийхый тәжирийбесин ҳәм дүньяны қабыллаў өзгешелигин оның мәденияты арқалы таныўға болады. Мәденият тек ғана көркем өнер шығармаларының жыйындысы емес. Ол халықтың күнделикли турмысын, үрп-әдетлерин, руўхый қәдириятларын, әдеп-икрамлылық өлшемлерин, дөретиўшилик тәжирийбесин ҳәм тарийхый ядын өз ишине алатуғын қурамалы социаллық-руўхый қубылыс болып табылады.

Қарақалпақ миллий мәденияты әсирлер даўамында халықтың тарийхый турмыс шараяты, Арал бойы тәбияты, хожалық кәсиплери ҳәм басқа халықлар менен мәдений байланыслары тийкарында қәлиплескен. Халықтың қосықлары, дәстанлары, миллий кийимлери, саз әсбаплары, қол өнерментшилиги, салт-дәстүрлери ҳәм шаңарақлық мәресимлери оның дүньяға көзқарасын сәўлелендиреди. Усы мийрасты илимий жақтан үйрениў ҳәм заманагөй талаплар тийкарында раўажландырыў бүгинги күнниң әҳмийетли ўазыйпаларының бири болып табылады.

Қарақалпақ халқының мәденияты халықтың көп әсирлик тарийхы менен тиккелей байланыслы. Арал бойындағы қурамалы тәбийғый шараят халықтың мийнет етиў усылына, турмыс тәризине ҳәм мәдений

ойлаўына тәсир көрсеткен. Дийханшылық, шарўашылық, балықшылық ҳәм қол өнерментшилиги тек ғана экономикалық кәсип емес, ал күнделикли мәдениятың да ажыралмас бөлеги болған.

Қарақалпақ мәдениятының ең әҳмийетли өзгешеликлериниң бири – оның халықтың аўызеки ядында сақланғанлығы. Жазыў мәденияты толық раўажланбаған дәўирлерде халық өз тарийхын, арзыў-әрманларын, жақсылық ҳәм жаманлық ҳаққындағы түсиниклерин аўызеки дөретиўшилик арқалы әўладтан-әўладқа жеткерген. Ертек, әпсана, аңыз, нақыл-мақал, терме, толғаў ҳәм дәстанлар халықтың руўхый тәжирийбесин сақлаўшы өзине тән мәдений мектеп ўазыйпасын атқарған.

«Қырық қыз», «Алпамыс», «Қоблан», «Едиге», «Мәспатша» сыяқлы дәстанлар қарақалпақ халқының көркем ойлаў дәрежесин, батырлық идеалларын ҳәм әдеп-икрамлылық принциплерин көрсетеди. Оларда ел бирлиги, ўатанға садықлық, ерлик, дослық, ата-анаға ҳүрмет ҳәм әдиллик идеялары алға қойылады. Дәстанлардың әҳмийети олардың тек өткен дәўир ўақыяларын баянлаўында емес, ал халықтың мәдений ядында беккем орын алған руўхый бағдарларды сақлаўында көринеди.

Қарақалпақ миллий мәдениятының бай тараўларының бири – дәстүрли музыка ҳәм атқарыўшылық өнер. Жыраўшылық ҳәм бақсышылық мектеплери халықтың руўхый өмиринде айрықша орын ийелейди. Жыраўлар қобыздың сүйемеллеўинде батырлық дәстанларды, терме ҳәм толғаўларды атқарған. Бақсылар болса, дуўтарда халық дәстанларын, лирикалық қосықларды ҳәм нәсият мазмунындағы шығармаларды орындаған.

Жыраў ҳәм бақсы тек атқарыўшы емес, ал халықтың тарийхый ядын сақлаўшы, көркем сөз шебери ҳәм руўхый тәрбияшы болған. Олар өз репертуарын шәкиртлерине үйретип, устаз-шәкирт дәстүрин раўажландырған. Усы жол менен шығармалар тек сақланып қалмастан, ҳәр бир атқарыўшының жеке шеберлиги арқалы жаңа сыпатларға да ийе болған.

Миллий саз әсбаплары да халық мәдениятының белгили нышанлары есапланады. Қобыздың терең ҳәм сырлы ҳаўазы жыраўшылық дәстүрдиң эпикалық тәбиятына сәйкес келсе, дуўтардың жумсақ үни бақсышылық ҳәм лирикалық қосықшылыққа жақын турады. Гиржек, баламан ҳәм басқа да әсбаплар халықтың музыкалық ойлаўының көп түрлилигин көрсетеди. Оларды үйрениў музыкалық мийрасты сақлаў менен бирге, жаслардың миллий көркем талғамын тәрбиялаўға да хызмет етеди. Қарақалпақ халық қол өнерментшилиги миллий мәдениятың затлық ҳәм көркемлик тәреплерин өзинде бирлестиреди. Кестешилик, тоқымашылық, зергерлик, ағаш ояў, кийиз ҳәм қамыс буйымларын ислеў халықтың күнделикли турмысы менен тығыз байланыста раўажланған. Қол өнер шығармалары тек пайдаланыў ушын исленген затлар емес, ал халықтың эстетикалық талғамын ҳәм символикалық ойлаўын көрсететуғын көркем дөретпелер болып табылады. Қарақалпақ ҳаял-қызларының миллий кийимлери, әсиресе, сәўкеле, көк көйлек, қызыл киймешек ҳәм өңирмоншақлар өзлериниң көркем безелиси менен ажыралып турады. Оларда пайдаланылған нағыслар, реңлер ҳәм зергерлик безеўлер белгили бир мәниге ийе. Гейпара нағыслар тәбият қубылысларын, өсип-өниў идеясын, шаңарақ аманлығын ҳәм жаман күшлерден қорғаныў түсиниклерин аңлатқан.

Миллий кийим мәдениятында адамның жасы, жәмийеттеги орны ҳәм шаңарақлық жағдайы да сәўлеленген. Мәселен, қызлардың, келиншеклердиң ҳәм жасы үлкен ҳаяллардың кийимлеринде өзине тән айырмашылықлар болған. Демек, миллий кийим тек денени қорғаўшы қурал емес, ал белгили мәдений мағлыўматты жеткериўши таңбалық система сыпатында да хызмет еткен. Қарақалпақ халқының үрп-әдет ҳәм дәстүрлери жәмийетлик қатнасықларды тәртипке салыўда үлкен орын тутқан. Нәрестениң дүньяға келиўи, ат қойыў, бесикке салыў, баланың биринши қәдеми, неке тойы ҳәм басқа мәресимлер адамның өмир басқышларын мәдений жақтан белгилеген. Халық дәстүрлеринде жасы үлкен адамға ҳүрмет, кишиге иззет, мийманды күтип алыў, қоңсы-қобалық байланысларды беккемлеў ҳәм жәмийетлик жәрдемлесиў принциплери айрықша орын алады. Үлкенлердиң пәтиясын алыў, дастурқан басында әдеп сақлаў, мийманға төр усыныў сыяқлы дәстүрлерде халықтың адамгершилик көзқараслары көринеди.

Дәстүрди өзгертпей қайталаў жетерли емес. Оның ишки мазмунын түсиниў, заман талапларына сәйкес келетуғын тәрбиялық қәдириятларын сақлаў керек. Адамның еркинлигине, денсаўлығына ямаса экономикалық жағдайына зыян келтиретуғын

айырым әдетлерди сын көзқараста баҳалаў зәрүр. Миллий мәденияттың раўажланыўы өткенниң барлық белгилерин өзгериссиз қабыллаўды емес, ал оның инсаный ҳәм көркем қәдириятларын саналы түрде даўам еттириўди талап қылады.

Глобалласыў халықлар арасындағы мәдений байланысларды күшейтип, жаңа имканиятларды жаратады. Санлы технологиялар арқалы қарақалпақ мәдениятының үлгилерин дүньяның ҳәр түрли аймақларына таныстырыў мүмкин. Соның менен бирге, ғалаба мәденияттың тәсири миллий тил, дәстүрли атқарыўшылық ҳәм қол өнерментшилигиниң айырым түрлериниң күнделикли турмыстағы орнын әлсиретиўи ықтимал.

Миллий мийрасты сақлаў ушын оны тек музей экспонаты сыпатында қараў жеткиликсиз. Мәденият халықтың күнделикли өмиринде қолланылғанда ғана жасаўын даўам етеди. Сол себепли миллий музыка шығармаларын оқыў бағдарламаларына киргизиў, жыраў ҳәм бақсылардың атқарыўларын сапалы аудио-видео форматта жазып алыў, дәстанлардың вариантларын санлы архивлерде сақлаў әҳмийетли. Қол өнерментшилигин раўажландырыўда шеберлерди экономикалық жақтан қоллап-қуўатлаў, устаз-шәкирт мектеплерин кеңейтиў ҳәм миллий нағысларды заманагөй кийим, интерьер ҳәм дизайн тараўларында орынлы пайдаланыў жақсы нәтийже бериўи мүмкин. Бирақ дәстүрли үлгилерди жаңалаў барысында олардың тарийхый мәнисин бузбаў ҳәм коммерциялық мақсетте үстиртин қолланыўға жол қоймаў керек.

Жас әўладтың мәдений мийрасқа қызығыўшылығын арттырыўда социаллық тармақлар, санлы платформалар, қысқа дерекли фильмлер, виртуал көргизбелер ҳәм электронлық каталоглардан пайдаланыў мақсетке муўапық. Сонда миллий мәденият жаслар ушын тек өткен дәўирдиң естелиги емес, ал заманагөй дөретиўшиликке күш беретуғын жанлы дерекке айналады.

**Жуўмақлаў**

Қарақалпақ миллий мәденияты халықтың тарийхый тәжирийбесин, руўхый дүньясын ҳәм көркем ойлаўын сәўлелендиретуғын бай мийрас болып табылады. Халық аўызеки дөретиўшилиги, жыраўшылық ҳәм бақсышылық, миллий саз әсбаплары, қол өнерментшилиги, кийим үлгилери ҳәм үрп-әдетлер бир-бири менен тығыз байланысқан биртутас мәдений системаны қурайды. Бул мийрасты сақлаў тек илимпазлардың ямаса мәденият тараўы қәнигелериниң ўазыйпасы емес. Шаңарақ, билимлендириў орынлары, ғалаба хабар қураллары ҳәм жәмийетлик шөлкемлер де бул процесске қатнасыўы керек. Миллий мәдениятқа болған ҳүрмет жас әўладтың тарийхый ядын, ўатан сүйиўшилик сезимин ҳәм руўхый жуўапкершилигин беккемлейди.

Демек, қарақалпақ миллий мәдениятын келешекке жеткериўдиң тийкарғы шарты – дәстүрди терең билиў, оны илимий тийкарда үйрениў ҳәм заманагөй турмыс пенен үйлесимли раўажландырыў. Сонда ғана миллий мәдений мийрас халықтың өзлигин сақлаўшы ғана емес, ал жаңа көркем ҳәм руўхый қәдириятларды жаратыўшы күш сыпатында хызмет ете алады.

**Пайдаланылған әдебиятлар**


1. Каримов И. Қарақалпақ халқының этнографиясы. – Нөкис: Билим, 1995.
2. Жданко Т.А. Очерки исторической этнографии каракалпаков. – Москва–Ленинград: Издательство АН СССР, 1950.
3. Айымбетов Қ. Халық даналығы. – Нөкис: Қарақалпақстан, 1988.
4. Мақсетов Қ. Қарақалпақ фольклорының эстетикасы. – Нөкис: Қарақалпақстан, 1971.
5. Алланазаров Д. Қарақалпақ халық сазлары. – Нөкис: Қарақалпақстан, 2002.
6. Қарақалпақ фольклоры. Көп томлық. – Нөкис: Қарақалпақстан.